

1.02
16)"1941/1945"
Prejeto 29. 5. 2001

UDK

94(497.4-

Ivan Križnar*

Okupacija in narodnoosvobodilni boj na zgornjem Gorenjskem

IZVLEČEK

Avtor z uporabo arhivskega gradiva predstavlja okupacijo in odpor proti njej v severozahodnemu delu Slovenije (Jesenice). Po nemški zasedbi leta 1941, nasilnemu ponemčevanju in prilagoditve uprave nacistični ureditvi, je bil odpor v Osvobodilno fronto organiziranega slovenskega pribivalstva in oboroženi partizanski boj zelo težak, saj je okupator krepil zasedbene policijske in vojaške enote, da bi nemoteno delovali pomembni gospodarski obrati (železarna na Jesenicah) in železniški progi iz Koroške proti Ljubljani in Gorici. Odporniška organizacija in partizanske enote so dosegle ravnovesje moči z zasedbeno upravo in nemškimi enotami šele leta 1943. Od tedaj do konca vojne je odporniška organizacija postopoma omejila okupatorjevo oblast le na mesta, industrijske kraje in komunikacije, saj za boj proti narodnoosvobodilnemu gibanju okupator ni dobil številčnejše opore v domačem prebivalstvu.

Ključne besede: 2. svetovna vojna, Slovenija, Gorenjska, okupacija, odporništvo, narodnoosvobodilni boj

ABSTRACT

OCCUPATION AND THE NATIONAL LIBERATION WAR IN UPPER CARNIOLA

On the basis of the archive material, the author deals with the German occupation of north-west Slovenia (the Jesenice region) in 1941 and the popular resistance against it. The occupation, accompanied by forced Germanization and the adjustment of the local administration to the Nazi regime, rendered the resistance and armed partisan struggle of the Slovenian people, organized in the Liberation Front, very difficult. The occupier reinforced its police and military ranks with the aim of securing an undisturbed operation of vital industrial plants and infrastructure, such as the Jesenice Ironworks and the railway lines connecting Carinthia with Ljubljana and Gorizia. It was only in 1943, that the organized resistance and the partisan units struck the balance of power with the occupier's administration and military units. From that time until the end of the war, the resistance gradually limited the occupier's control to the towns, industrial areas and communications. This was also due to the fact that the occupier had failed to gain any significant support among the populace.

Key words: Second World War, Slovenia, Gorenjske/Upper Carniola, occupation, resistance movement, National Liberation War

* Zgodovinar, SI-1000 Ljubljana, Pod hribom 26

Intenzivnost narodnoosvobodilnega boja v posameznih krajih in obdobjih je bila odvisna predvsem od okupatorjevega nasilja in pripravljenosti ljudi za sodelovanje v uporuh, pa tudi od sposobnosti organizatorjev NOB, da izberejo glede na krajevne in mednarodne okoliščine in spreminjajoče se razmerje moči med zasedbenimi in osvobodilnimi organizacijami in enotami ustrezne oblike organiziranosti, delovanja in bojevanja ter da napadajo sovražnika na najboljčutljivejših mestih in se pravočasno izmaknejo najhujšim okupatorjevim udarcem. Prvi konflikti z okupatorjem so nastali v mestih, kjer je okupator najstrožje nadzoroval izvajanje svojih ukazov. Ko pa so se začeli slovenski rodoljubi izmikati aretacijam in so se umaknili okupatorjevemu nadzoru na podeželje, se je tja preneslo težišče upora in narodnoosvobodilnega boja. Prvi maloštevilni in slabo oboroženi v bojih še neizkušeni partizanski oddelki se niso mogli iz oči v oči bojevati proti številčno močnejšim, dobro oboroženim in izurjenim zasedbenim enotam, zato so potrebovali širok manevrski prostor za izbiranje kraja in časa napada kot tudi umika pred sovražnikovo premočjo. Dokler je imel nemški okupator premoč na svetovnih bojiščih, se tudi v jeseniškem okrožju kljub precejšnjemu številu padlih ni hotel odreči nadzoru niti nad od mest in prometnih poti oddaljenimi kraji. Po letu 1943 pa si je oslavljeni nemški okupator prizadeval z okrepljenimi enotami ob pomoči nasprotnikov OF iz vrst domačinov ohraniti ravnovesje moči in vsaj nadzor nad strateško, prometno in gospodarsko zanj najpomembnejšimi kraji. Za partizansko bojevanje in delovanje protifašističnih organizacij so bila zato najprimernejša od mest in komunikacij oddaljena, vendar poseljena območja.

Jeseniško okrožje je imelo za začetek narodnoosvobodilnega boja proti okupatorju pred drugimi okrožji nekatere prednosti zlasti zaradi borbenega delavstva, ki mu je okupator zaradi nizkih plač, pretrganih gospodarskih tokov, pomanjkanja surovin,¹ močno omejene preskrbe na nakaznice, prisilnega razporejanja na delovna mesta in razpusta slovenskih strank, sindikalnih zvez in društev ter drugega nasilja nad Slovenci odvzel še tiste skromne pravice, ki so si jih kovinarji priborili pred fašističnim napadom. Ko so hoteli nemški policisti in orožniki po napadu na Sovjetsko zvezo komuniste zapreti,² se jih je tudi v jeseniškem okrožju nekaj desetih izmaknilo v gozdove, kjer so se zbrali v skupine in se začeli oboroževati, da bi se lažje branili pred zasledovanjem nemških orožnikov in policistov. Več uspeha je imel okupator z aretacijami drugih narodnjakov, ki jih je zaprl v kaznilnico v Begunjah, nato pa prek Zavoda sv. Stanislava v Šentvidu nad Ljubljano sredi julija 1941 z družinami izgnal v Srbijo. Iz nemške upravne enote radovljiški okraj je izgnal 622 oseb v Srbijo. Med njimi je bilo 270 oseb iz jeseniške občine, iz radovljiške 114, iz blejske pa 42. Iz Kranjske Gore so bile takrat izgnane 4 družine in sicer sodnikova, šolskega upravitelja, notarja in finančnega uslužbenca.³ Uradnik šefa civilne uprave Južne Koroške na Bledu Oskar von Kaltenecker je takrat po-

¹ Arhiv Republike Slovenije, referat za dislocirano arhivsko gradivo II (dalje AS II), fond Orožniško okrožje Radovljica, fasc. 25/1, poročilo Daxböcka 25. 11. 1941.

² Ivan Bertoneelj: Ljudska vstaja v zgornjem delu Gorenjske (dalje Bertoneelj, Ljudska vstaja), Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1961, št. 1-2, str. 374.

³ AS II, Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev (dalje KUZOP), fasc. 906, prijava; AS II, Deželni svetnik v Radovljici (dalje DsR), fasc. 1060/I, poročilo iz Kranjske gore 13. 3. 1942.

ročal, da je zaradi izгона prebivalstva delo povsod obstalo, celo v nemških uradih, in da so si Nemci v 3 mesecih nakopali hujše sovraštvo prebivalstva kot pred njimi Srbi v 22 letih.⁴

Ko so se pred aretacijo bežeči, okrepljeni s prostovoljci, po sklepu organizatorjev oborožene vstaje 20. julija 1941 na Malem Gregorjencu na Jelovici, združili v Jeseniško in Jelovško četo in začeli napadati manjše okupatorjeve posadke in zanj pomembne objekte, je moral okupator nadaljnje izganjanje Gorenjcev odložiti za čas po končani vojni. Najprej je sklenil opustiti izgon neprimernih za ponemčenje in priseljencev po I. svetovni vojni prav v jeseniškem okrožju,⁵ kjer je spremenil prvotni načrt o opustitvi proizvodnje v jeseniški železarni in jo preusmeril v oborožitveni obrat. Zato je po obnovi med aprilsko vojno porušenih 45 mostov in 3 železniških predorov avgusta 1941 sprejel nazaj v tovarno še drugo polovico delavcev. Industrijska proizvodnja zaščitnih plošč za tanke in letala, tulcev za granate ter bodeče žice je zato do leta 1943 naraščala, nato pa hitro usihala zaradi sabotаж in odhoda številnih kovinarjev v partizanske enote.⁶

Največ surovin za industrijsko predelavo v okrožju je bilo v prostranih gozdovih, vendar so njihovo izkoriščanje partizani preprečevali, nekaj žag, žičnic in kamionov za spravilo lesa v dolino pa požgali. Na majhnih poljih kljub za tretjino povečanemu pridelku ni bilo mogoče pridelati dovolj živeža za preskrbo prebivalstva na nakaznice, zato ga je moral preskrbovalni urad nabavljati tudi zunaj okrožja, nekoliko boljša pa je bila preskrba z mlekom in domačo klavno živino. Zaradi vojnih razmer je skoraj zamrl turizem, ki je bil med vsemi gorenjskimi okrožji v jeseniškem daleč najbolj razvit. V številna gostišča so se nastanili močno povečani nemški uradi, v nekatera zasedbene enote, pa tudi iz Ljubljane, Kanalske doline, Besarabije in Bukovine priseljenih skoraj tisoč Nemcev. Gospodarska prenova zasedenega ozemlja, ki jo je ob prihodu napovedal okupator, je po izboljšanju nekaterih cest in poti med vasmi v letu 1943 povsem zastala zaradi pomanjkanja materiala, denarja in delavcev, ljubeljski predor pa so poleg najetih delavcev morali graditi jetniki iz Mauthausna.⁷ Kljub gospodarskim težavam in upornosti prebivalstva proti ponemčevanju, totalitarni nacistični ureditvi in vojnemu gospodarstvu je bilo jeseniško okrožje za nemškega okupatorja pomembno tako zaradi oborožitvenih obratov na Jesenicah in Javorniku ter Lescah in Kropi, kot tudi zaradi cest in železniških prog, ki so vodile s Koroške proti Ljubljani, Trbižu in Gorici. Zato je okupator hotel z okrepljenimi enotami uničiti partizanski četi, ki sta se 5. avgusta 1941 združili v Cankarjev bataljon, s streljanjem talcev pa prestrašiti prebivalstvo in preprečiti njegovo podporo partizanom.

⁴ Zgodovinski arhiv Ljubljana, enota za Gorenjsko (dalje ZALG)), občina Ribno, poročilo, nedat. (zač. julija 1941); neurejeno gradivo občine Trzič.

⁵ AS II, Gradivo Instituta za narodnostna vprašanja, okrožnica 7. 7. 1941; Tone Ferenc: Polom raznarodovalnih načrtov nemškega okupatorja v okrožju Kamnik. Zbornik občine Domžale, Domžale 1979, str. 183.

⁶ Ivan Mohorič: Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem, II. del., Ljubljana 1970, str. 433-437; Jože Dežman: Druga svetovna vojna med Julijci in Karavankami. 40 let Gorenjskega muzeja. Kranj 1993, str. 106.

⁷ AS II, DsR, fasc. 1081/IV/6, dopis deželnega svetnika 9. 7. 1943; AS II, DsR, fasc. 1057/IV/3, poročilo gradbenega urada Radovljica 17. 3. 1943; Orožniško okrožje Radovljica, fasc. 22/III/10, poročilo orožniške postaje Sv. Ana, nedat.

Cankarjev bataljon je bil edina partizanska enota, ki je v pozni jeseni 1941 ostala na Gorenjskem, kar kaže, da je izbrala tamkajšnjim okoliščinam najustreznejšo obliko bojevanja. Po napadu nemških policijskih in vojaških bataljonov sta se njegovi četi razdelili na manjše skupine, ki so po vsem okrožju z nenadnimi napadi na sovražnika preprečevale koncentracijo zasedbenih enot. Partizani so usmrtili nekaj krajevnih voditeljev nemških organizacij in domačinov, ki so okupatorja obveščali o upornikih. Za prezimovanje majhnih partizanskih oddelkov jeseniško okrožje ni bilo primerno zaradi prostranega neporaslega in neposeljenega visokogorskega sveta, razsekanega z globokimi dolinami in strmimi pobočji, pa tudi gorenjska ravan med Jelovico, Pokljuko in Dobrčo, preprežena z gostimi komunikacijami, partizanskemu bojevanju ni ustrezala, saj so jo mogle motorizirane nemške enote hitro obkoliti in preiskati. Borci Cankarjevega bataljona so zato pred zimo odšli v bližino Kranja na jugovzhodno pobočje Mohorja, kjer jih okupator dolgo ni izsledil.⁸ Za delovanje proti okupatorju in pomoč partizanom so prebivalce organizirali predstavniki ustanovnih skupin OF in v koalicijske odbore zajeli precejšen del delavcev, kmetov in izobražencev.

Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet je oktobra 1941 po Titovih smernicah zahtevalo, naj gorenjski partizani razširijo upor proti nadaljnemu izgonu prebivalstva in osvobodijo, nato pa branijo vsaj nekaj naselij v predalpskem hribovju.⁹ Gorenjci so sledili pozivu na oboroženi upor v pričakovanju, da bo okupator po izgonu Slovencev iz Obsotelja in Posavja, kjer je pripravljal prostor za naselitev kočevskih Nemcev, izgnal Slovence tudi iz obmejnega pasu na Gorenjskem, saj je 5. decembra iz dobavskih vasi 42 družin zaprl in jih polovico poslal v nemška delovna taborišča. Do takrat so na Gorenjskem ustanovili že blizu sto odborov OF, nekateri aktivisti pa so ocenjevali, da samo na Jesenicah podpira OF že več kot tisoč rodoljubov. Po obvestilu, da organizacija OF v zahodnem delu Gorenjske ne zaostaja mnogo za organizacijo v Ljubljani¹⁰ in da so se ljudje pripravljani izgonu upreti, je poveljstvo Cankarjevega bataljona sklenilo pozvati ljudi, naj mu pomagajo pregnati nemške posadke iz Bohinja in drugih postojank ob meji proti Primorski. Na poti v Poljansko dolino je bataljon v Rovtah nad Selško dolino iz zasede uničil 45 mož voda 2. čete 181. rezervnega policijskega bataljona.¹¹ Dvanajstim partizanom, ki jih je poveljstvo Cankarjevega bataljona poslalo na Slamnike nad Bohinjsko Belo, je ukazalo izgnati nemške posadke iz Bohinja in pridobiti v partizane čim več Jeseničanov. Čeprav je nekdo v strahu pred okupatorjevimi povračilnimi ukrepi vstajo v Bohinju odpovedal, drugi pa o pripravljanju upora obvestil tamkajšnjo nemško posadko, se je na Koprivniku zbralo blizu 150 novincev, ki jih je 6 partizanov razporedilo v Prešernov bataljon in povedlo v Nomenj, kjer naj bi zaustavili jutranji vlak in se odpeljali v Bohinj, od koder naj bi pregnali nemške posadke. Nepričakovano je komaj ustanovljeni in slabo oboroženi bataljon napadel nemški oddelek.¹² Večina novincev se je razšla domov, drugi pa so ostali v Prešernovi četi na Pokljuki do napada na Lipanci, nato pa prezimovali v pastirskih stajah in skrbno prikriti pri zaupnikih v dolini. Iz

⁸ Bertoncej, *Ljudska vstaja*, str. 390.

⁹ AS II, tisk; *Slovenski partizan, 1941; Kako bomo prezimovali*.

¹⁰ *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga I, Ljubljana 1962*, dok. 94, 103, 151, str. 328.

¹¹ Ivan Jan: *Rovt, najodmevnejša zmaga slovenskih partizanov leta 1941. Loški razgledi, 1987*, str. 233-246.

¹² AS II, *Orožniška postaja Bohinjska Bistrica, fasc. 45/158, kopija poročila 29. 12. 1941*.

jeseniških novincev so ustanovili novo Jeseniško četo. 20. februarja 1942 jo je na Stolu napadel nemški smučarski oddelek, vendar se mu je v mraku izmaknila v dolino. Pomembna vloga terenskih organizacij OF med decembrsko vstajo je najbolj očitna na Dovjem in okolici, kjer so odbori OF ob podpori dveh partizanov zajeli in razorožili nemške orožnike, s posekanim drevjem zaprečili ceste, nato pa se zaradi odločne obrambe posadke obmejnih stražnikov v Mojstrani umaknili v gore in ustanovili Triglavsko četo in partizansko skupino na Mežakli.^{13*} Pred novimi napadi je okupator na Gorenjskem začasno izpraznil 17 orožniških postaj, 6 pa še v kamniškem okrožju, nato pa z grožnjami o izgonu njihovih družin in požigu naselij zvalil domov upornike, potem ko so ti spoznali, da upor ni tako splošen, kot so njegovi organizatorji napovedovali. Pozivu odborov OF in patrolj Cankarjevega bataljona na upor proti izgonu se je iz Poljanske in Selške doline odzvalo blizu 400 novincev. Z njimi je bataljon porušil 6 mostov čez Poljansko Soro, da bi okupatorju preprečil izselitev prebivalstva. Nato je sovražnika zadržal pri Poljanah, 27. decembra pa zavrnil njegov napad pri Škoblju.¹⁴ Zaradi velike sovražnikove premoči je pustil starejše novince domov in ponoči neopazno odšel pod Mohor, na Silvestrovo pa v Dražgoše. Okrepljene nemške enote je Operativni policijski štab Jugovzhod 9. januarja 1942 poslal v Dražgoše, od koder so po tridnevni bojih pregnali partizane, pobili 42 domačinov, pregnali ženske in otroke in 81 domačij, šolo in cerkev oplenili in požgali.¹⁵ 13. januarja 1942 je smučarski oddelek obkolil in napadel partizane na Mošenjski planini. Pred novimi napadi združenih nemških enot se je Cankarjev bataljon razdelil na manjše skupine, ki so se razšle po vsej Gorenjski in poiskale pomoč pri prebivalstvu v domačih krajih. Spomladi so te skupine prerasle v čete, te pa po prihodu prostovoljcev iz ljubljanskih predmestij v bataljone Gorenjskega in Kokrškega odreda I. grupe odredov.¹⁶

Iz Ljubljane preneseni model terenskih odborov OF na Gorenjskem ob strožjem nadzoru gestapa ni ustrezal. Nemška policija je pozimi odkrila 250 njenih članov in jih zaprla, organizatorje postrelila, številne druge pa poslala v taborišča.¹⁷ Zato je ostalo navodilo o razširitvi vstaje in osvoboditvi Gorenjske spomladi 1942 razen v Poljanski dolini brez odziva. Tudi julija med pohodom II. grupe odredov čez Gorenjsko na Štajersko združenim enotam obeh grup odredov ni uspelo uničiti niti ene nemške postojanke. Junija 1942 je okupator v jeseniškem okrožju iz ujetih partizanov, ki so se izognili strogi kazni s pristankom, da bodo pomagali policiji izslediti taborišča partizanov in ugotoviti, kdo jih podpira, ustanovil prvo skupino "protibande", s katero so hoteli nacisti med Gorenjci zanetiti bratomorno vojno.¹⁸ Njene pripadnike so začeli imenovati raztrganci. Kot domačini in poznavalci krajev, ljudi in načina življenja partizanov so prizadejali narodnoosvobodilnemu gibanju precejšnje izgube. V pomoč zasedbenim enotam je okupator ustanovil oddelke polvojaške organizacije Wehrmannschafta, v katere je vključil moške člane Koroške ljudske zveze. Ko pa je tak oddelek oboroženih

¹³ Franc Konobelj: Pod Možakljo in Karavankami so se uprli. Jesenice 1954, str. 171, 172.

¹⁴ Anton Peternel: Razvoj OF in vstaja v Poljanski dolini. Borec, 1996, str. 384-388.

¹⁵ Prav tam, str. 390.

¹⁶ Ivan Jan: Kokrški odred, I. del. Ljubljana 1980, str. 154.

¹⁷ AS II, DsR, fasc. 1049/II/1, poročilo komandanta varnostne službe 12. 3. 1942.

¹⁸ Prav tam, poročilo občinskega komisarja na Jesenicah 12. 6. 1942.

vermanov iz Žirovnice odšel k partizanom, so Nemci druge oddelke Wehrmannschafta v okrožju razorožili in razpustili.¹⁹

Proti I. in II. grupi odredov je okupator povezal policijske bataljone v 19. policijski polk, okreplil orožniške čete in bataljone deželnih strelcev, v pomoč za boj proti partizanom pa je zasedbenim enotam prišel še 18. policijski polk gorskih lovcev. Izredne ukrepe proti partizanom in prebivalstvu je med trimesečno nemško ofenzivo Enzian določil državni vodja SS Heinrich Himmler. Najhujši med ukrepi je bil poboj moških, izgon žensk in otrok in požig naselja v bližini partizanskega napada, ne da bi policisti ugotavljali sodelovanje vaščanov s partizani.²⁰ Julija 1942 je okupator v jeseniškem okrožju ustrelil 28 talcev v Mostah pri Žirovnici in 46 pri Hrušici. Nemške enote so po skrbno pripravljenem načrtu postopno obkoljevale posamezna območja Gorenjske, ki so jih nato posebne operativne enote temeljito preiskale.²¹ Samo pri obkolitvi in preiskavi Jelovice je sodelovalo blizu 10.000 nemških policistov, orožnikov in vojakov. Po odhodu II. grupe odredov proti Štajerski so nemške policijske enote ustanovile v planinskih kočah visokogorska oporišča, v katera so kot vodiče namestili tudi raztrgance. Posadka takega oporišča na Martinčki sredi Jelovice je 9. septembra v globoki zasedi pri Lipniški planini razbila Selško četo, 18. polk gorskih lovcev pa je 13. septembra v Udin borštu obkolil in naslednjega dne uničil Kokrški bataljon.

V prepričanju, da so večje partizanske enote razbite, preostali borci pa demoralizirani, je šef civilne uprave konec septembra 1942 ukinitel izredne ukrepe in Gorenjcem podelil nemško državljanstvo na preklic, ki naj bi postalo stalno po 10 letih zvestega izpolnjevanja vseh državljskih dolžnosti vključno z delovno in vojaško obveznostjo.²² Oktobra je okupator zahteval, da se prebivalstvo samo brani pred partizani, zato je po vaseh ustanovil oddelke deželne straže, ki so ponoči pod vodstvom nemških orožnikov z zasedami preprečevali partizanom dostop v vasi.²³ Štab Gorenjskega odreda je pripadnikom deželne straže prepovedal nositi orožje v službi nemškega okupatorja in jih pozival, naj ne služijo tujcem. Deželne straže niso pokazale nobenega prizadevanja za boj proti partizanom; pri Železnikih so se po dogovoru pustile partizanom razorožiti,²⁴ pri Škofji Loki so dopustile usmrnitev 2 nemških orožnikov, v Ihanu pa omogočile vdor partizanov v orožniško oporišče. Zato je okupator deželne straže postopno razpustil.

Potem ko je oktobra 1942 ostalo na Gorenjskem samo 279 partizanov in je večina organizatorjev NOB padla,²⁵ je bilo treba spet obnoviti in okrepiti protifašistične organizacije, da so pridobile nove borce in jih obveščale ter oskrbovale. 26. avgusta 1942 so na Jelovici zbrani politkomisarji enot Gorenjskega odreda

¹⁹ Tone Ferenc: Kako je bilo z razkrojem Wehrmannschafta. Borec, 1960, št. 5, str. 225.

²⁰ Tone Ferenc: Viri o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji 1941-1945, str. 446, 447, 461-463, 508.

²¹ Zbornik dokumentov in podatkov o NOV jugoslovanskih narodov, del VI, 3. knjiga, dok. 169.

²² ZALG, Občina Ribno, proglas Rainerja 27. 9. 1942.

²³ AS II, DsR, fasc. 1058/IV/1, poročila orožniških postaj; Orožniška postaja Golnik, fasc. 17/III/5, poročila višjega vodje SS 10. in 13. 10. 1942.

²⁴ Ciril Zupanc: Partizanske enote in borbe v Selški dolini. Loški razgledi, 1975, str. 231.

²⁵ Vida Deželak: Organizacijski razvoj KPS na Gorenjskem. Prispevki za novejšo zgodovino, 36, 1986, str. 75.

sklenili poslati iz partizanskih čet 12 borcev organizirat prebivalstvo in narodnoosvobodilno delovanje. V strahu, da kdo od odbornikov ne bo zdržal fizičnega in psihičnega pritiska v okupatorjevih zaporih in izdal sodelavce, sprva v odbore OF niso vključevali žensk in mladih.

Konec novembra 1942 je prišel iz Dolomitov v Poljansko dolino Boris Kidrič in novo gorenjsko politično in vojaško vodstvo NOB usmeril v krepitev terenskih organizacij in pridobivanje v nemško vojsko vpoklicanih v partizanske enote.²⁶ Tega sestanka se ni udeležil iz Ljubljane poslani poverjenik IO OF Jože Sluga, ki se je prav v tem času zadrževal v Šentvidu in Medvodah. Tam je z nekaterimi gorenjskimi podjetniki ustanovil Glavni odbor OF za Gorenjsko pod vodstvom medvoškega tovarnarja Ivana Miklavca.²⁷ Šef gestapa Helmuth Rozumek je nekatere člane tega odbora zaprl, nato pa izpustil in se z njimi sestajal ter skušal pri vodstvu OF izposlovati zaustavitev partizanskih napadov na nemške enote, češ da terjajo preveč žrtev. Kočevski zbor odposlancev slovenskega naroda je na predlog gorenjske delegacije izvolil člana tega odbora Albina Kolba v Slovenski narodnoosvobodilni odbor.²⁸ Protifašistične organizacije so leta 1943 prej pridobile podeželsko prebivalstvo kot meščane. Sekretar jeseniškega okrožja Karel Preželj se je moral z Jesenic umakniti v bivak nad Ajdno pod Stolom. Okrožje so razdelili na jeseniški, radovljiški, kranjskogorski in gorjanskobohinjski rajon, v katerih so iz čet poslani partizani pridobivali zaupnike in jih povezovali v odbore OF.

Vpoklic Gorenjcev v nemško vojsko je začel okupator pripravljati že decembra 1941, ko je osnoval po okrožjih vojaške urade. Ker pa ni uspel upora zadušiti in zasedenega ozemlja priključiti k Nemčiji, je šef civilne uprave Zgornje Kranjske podelil s 1. oktobrom 1942 Gorenjcem nemško državljanstvo na preklic. Sredi novembra je poklical na nabor v letih 1923 in 1924 rojene fante, od 11. do 13. januarja 1943 pa potrjene pozval v Državno delovno službo,²⁹ kjer jih je v 3 mesecih usposobil za izpolnjevanje nemških povelj, nato pa poslal na urjenje v vojašnice. Mnogi vpoklicani v nemško vojsko so se hoteli mobilizaciji izogniti z odhodom k partizanom, vendar je višji vodja SS Erwin Rösener zagrozil, da bo zaprl družino tistega, ki se vpoklicu ne bo odzval.³⁰ Da bi preprečili izgon teh družin, so partizani odvedli tudi prostovoljce navidez s silo, ponavadi zbrane na poslovnih večerih. Vpoklicu v nemško vojsko se do 18. januarja 1943 ni odzvalo 196 fantov³¹ in to največ iz kamniških in škofjeloških hribov, 13 pa tudi iz jeseniškega okrožja.³² Medtem ko so hoteli nekateri partizani v svoje enote vključevati samo prostovoljce, pa so drugi hoteli v partizansko vojsko odvesti vse vpoklicane, torej tudi tiste, s katerimi se za odhod v partizane niso vnaprej

²⁶ Osebni arhiv Nika Kavčiča, okrožnica CK KPS 1. 12. 1942.

²⁷ AS I, PK KPS za Gorenjsko, fasc. 84, poročilo Lenarta 8. 12. 1942 in Tratomirja 10. 12. 1942. Glej še: Vida Deželak-Barič: Samoiniciativni in nepriznani Pokrajinski odbor Osvobodilne fronte za Gorenjsko. Prispevki za novejšo zgodovino, 40, 2000, št. 2, str. 61-78.

²⁸ Zabeležka razgovora z Maksom Krmeljem 26. 7. 1999, pri piscu; zabeležka razgovora z Antonom Peternelom, pri piscu.

²⁹ AS II, Orožniško okrožje Radovljica, fasc. 22/II, poročila orožniških postaj.

³⁰ AS II, Deželni svetnik Kamnik, fasc. 829/I, razglas Rösenerja 7. 1. 1943.

³¹ AS II, Orožniška postaja Golnik, fasc. 17/III/5, poročilo Rösenerja 18. 1. 1943.

³² AS II, Gorenjski odred, fasc. 71, poročilo Iztoka Medveda, komandanta Stražišarjevega bataljona, nedat.

dogovorili. Ranjeni in ujeti politkomisar Pokljuške čete in gorjanski aktivist OF Ivan Hribar je na zaslišanju v Begunjah povedal, da vsakemu pridobljenemu novincu razložijo program OF in Partizanski zakon, nakar se mora v treh dneh odločiti, ali bo ostal v četi ali pa se bo vrnil domov, ko bo četa odšla v drugo, njemu neznano taborišče.³³

Ob vpoklicu fantov, rojenih leta 1925, v Državno delovno službo, je kljub nemškemu napadam na partizanska taborišča in izselitve partizanskih družin v jeseniškem okrožju odšel že vsak osmi v partizanske enote, torej od 350 rojenih tega leta in nekaj nad 300 potrjenih kar 44.³⁴ Po opravljenih naborih so bili spomladi 1943 v nemško vojsko vpoklicani Gorenjci, rojeni v letih od 1916 do 1922. S pomočjo obnovljenih terenskih organizacij OF so okrepljene partizanske čete ponekod pridobile kar tretjino vpoklicanih v nemško vojsko. V pričakovanju, da bo okupator tako kot na Štajerskem nadaljeval z vpoklici starejših letnikov, je štab Gorenjskega odreda odredil mobilizacijo vseh poročenih moških do 35. leta starosti, nato pa do 45. in pred koncem vojne do 50. leta starosti. Število partizanov je tako poraslo, da za vse ni bilo dovolj orožja. Gorenjski odred je zato poslal okrog 600 novincev v "Ljubljansko pokrajino" v prepričanju, da si bodo v boju proti italijanskim oddelkom lažje priborili orožje. Do junija 1943 so skupine partizanov z novačenjem prerasle v čete, te pa so povezali v 9 bataljonov Gorenjskega odreda.³⁵

Do julija 1943 so bile organizacije KPS v jeseniškem okrožju še maloštevilne, njihovo članstvo pa skrbno prikrito tudi pred prebivalstvom. Organizatorji terenskih organizacij so spomladi 1943 še nastopali kot sekretarji rajona, nekaj mesecev kasneje pa že kot sekretarji rajonskega komiteja KPS; pridobili pa so si pomočnike iz vrst tistih, ki so se izognili vpoklicu v nemško vojsko, oziroma tistih, ki jim je zaradi sodelovanja v OF grozila aretacija. Ti so postali sekretarji drugih protifašističnih organizacij, to je mladinske in ženske protifašistične zveze, Slovenske narodne pomoči, Delavske enotnosti, Narodne zaščite in gospodarskih komisij. Prve dni julija 1943 so sekretarji KPS po navodilih osrednjega vodstva KPS, da je treba organizacijo komunistov okrepiti, začeli sprejemati v KPS sekretarje protifašističnih organizacij. Od takrat do maja 1944 so o ustanavljanju, razraščanju in dejavnosti vseh terenskih organizacij razpravljali in sklepali komiteji KPS.³⁶

Poveljstvo zapadne operativne cone je v začetku julija 1943 pozvalo gorenjske partizanske enote v Davčo in 12. julija iz mlajših borcev ustanovilo brigado. Ko je ta čakala, da jim bo Helmuth Rozumek s posredovanjem nekaterih članov Glavnega odbora OF za Gorenjsko priskrbel orožje, so jo 2. avgusta na Žirovskem vrhu obkolile nemške enote. Skozi sklenjen obroč se je v dveh nočeh prebilo v Dolomite 350 borcev, nato pa še nekaj manjših skupin; 44 partizanov je padlo, 93 pa je bilo ujetih.³⁷

³³ AS II, Orožniška postaja Golnik, fasc. 17/IV/3, zapisnik zaslišanja Ivana Hribarja, nedat.

³⁴ AS I, PK KPS za Gorenjsko, fasc. 86, poročilo 1. čete Gregorčičevega bataljona, nedat.

³⁵ AS II, PK KPS za Gorenjsko, fasc. 660/I, ukaz štaba Gorenjskega odreda 5. 5. 1943; Gorenjski partizan, str. 36-41; AS I, PK KPS za Gorenjsko, fasc. 84, okrožnica 11. 6. 1943 in priloge.

³⁶ Zabeležka razgovora z Maksom Krmeljem 26. 7. 1999, pri piscu.

³⁷ AS I, PK KPS za Gorenjsko, fasc. 84, dopis Lenarta 14. 8. 1943; AS II, neurejeno gradivo Orožniške postaje Bohinjska Bela, razglas Rösenerja, nedat., plakat.

Po odhodu bataljonov Gorenjskega odreda v Davčo je okupator v prvih dneh avgusta vpoklical v Državno delovno službo fante, rojene leta 1926. Konec leta 1943 so nemški vojaški uradi pripravljali vpoklic leta 1927 rojenih fantičev, vendar so jih partizanske enote pri mobilizaciji prehiteli. Zaradi odhajanja v nemško vojsko vpoklicanih v partizane in vse številnejšega dezertiranja Gorenjcev iz nemške vojske, je okupator vpoklice drugih letnikov opustil. Vse do kapitulacije Nemčije pa je okupator klical v Državno delovno službo potrjene skupine deklet, rojenih leta 1926 in 1927, vendar so se nekatere raje umaknile v partizanske enote.

Po ustanovitvi gorenjske brigade in preoblikovanju preostalih enot Gorenjskega odreda v štiri čete in dva minersko sabotažna voda je vanje prihajalo vse več novincev in beguncev iz nemške vojske; vodi so prerasli v čete, te pa v bataljone. Nekaj sto novincev je odred poslal v brigado, ki se je 1. oktobra 1943 dobro oborožena kot Prešernova brigada vrnila na Gorenjsko in sredi oktobra z Vojkovo in Gradnikovo brigado pregnala posadke nemških obmejnih stražnikov iz gornjega dela Poljanske in Selške doline.³⁸ Sredi novembra 1943 je okupator z enotami, ki so čez Slovenijo odhajale na balkansko bojišče in v Italijo, obkolil Triglavsko divizijo med Blegošem in Črnim vrhom. Ker pa je sneg sovražniku onemogočil uporabo kamionov in oklopnikov zunaj cest, so se brigade izmaknile na Cerkljansko.³⁹ Ta nemška ofenziva je jeseniško okrožje samo oplazila ob bohinjski železniški progi in v naseljih severno od Jelovice, od koder so Nemci odpeljali moške v Ljubljano, kjer so jih organizatorji Slovenskega domobranstva zaman poskušali privabiti v svoje enote.⁴⁰ Gornji del Poljanske in Selške doline, oprt na Cerkljansko, je postal zaledje gorenjskih in primorskih partizanov, ki so si tam uredili bolnišnice, tiskarnice in delavnice, ki so pomagale opremljati partizansko vojsko. Kako nevarno je bilo bataljonom brigad 31. divizije oddaljiti se od zaledja in opustiti partizanski način bojevanja, priča uničenje III. bataljona Prešernove brigade 15. decembra 1943 v Lovčevem panzionu na Goreljku, kjer je padlo 70 borcev, 9 pa je bilo ujetih.⁴¹

K prekinitvi mobilizacije Gorenjcev v nemško vojsko so precej pripomogle terenske protifašistične organizacije. Med njimi se je uveljavljalo usklajeno osvobodilno delovanje, saj so tako vaške kot mestne, rajonske in okrožne odbore OF sestavljali zastopniki vseh protifašističnih organizacij. Zanje je član pokrajinskega komiteja KPS Oskar Šavli pripravil podrobna navodila za ustanavljanje odborov, vodenje sestankov in sestavljanje zapisnikov in poročil, ki so služila predvsem tistim, ki so se prvič vključili v politično organizacijo. Da bi pred sovražnikom še bolj prikrili svoje članstvo in delovanje, so si člani protifašističnih organizacij naredili skrivna, samo njihovim sodelavcem poznana imena. Do leta 1943 so narodnoosvobodilno dejavnost prebivalstva usmerjali okrožni aktivisti OF, nato pa iz čet poslani partizani in prizadevni aktivisti OF, ki so se izmaknili aretaciji ali vpoklicu v nemško vojsko. Zaradi strogega okupatorjevega nadzora so bili člani okrožnih in rajonskih odborov in komitejev sprva samo partizani. Šele potem, ko

³⁸ Stanko Petelin: Prešernova brigada. Ljubljana 1980, str. 125-170.

³⁹ Prav tam, str. 162.

⁴⁰ AS II, Orožniško okrožje Radovljica, fasc. 26/II/28, prijava krajanov na orožniški postaji Kamna Gorica 18. 11. 1943; PK KPS za Gorenjsko, fasc. 663/I/2, poročilo Igorja 17. 11. 1943.

⁴¹ AS II, Orožniška postaja Bohinjka Bela, poročilo 21. 12. 1943; gradivo za TV oddajo Čas, ki živi, pri avtorju.

je okupatorjev nadzor oslabil, so začeli v rajonska in okrožna vodstva vključevati tudi aktiviste, ki so prebivali še doma, zaradi odhoda moških v enote NOV in POS pa tudi vse več žensk. Medtem ko so v škofjeloškem in kamniškem okrožju odbori OF že leta 1943 prevzemali nase vse več odločitev in nalog, so okrožni in okrajni odbori OF v jeseniškem okrožju prevzeli osrednjo vlogo koordinatorja in usmerjevalca vse osvobodilne dejavnosti prebivalstva šele pozno spomladi 1944,⁴² dejavnost komunistov pa se je omejila na krepitev svojih organizacij in dejavnost komunistov v

drugih protifašističnih organizacijah. Julija 1944 so postali sekretarji komitejev KPS hkrati tudi sekretarji okrožnega in okrajnih odborov OF, pa tudi drugi aktivisti OF svojega članstva v KPS pred pristaši OF niso več prikrivali. Ločena na Zvezo slovenske mladine in Zvezo komunistične mladine, je ostala mladina; kljub mobilizaciji fantov v nemško in partizansko vojsko sta mladinski organizaciji skupaj s pionirji v zadnjih mesecih NOB v jeseniškem okrožju šteli že 2540 članov ali skoraj desetino vsega prebivalstva.⁴³

Potem ko so sredi leta 1943 tudi v jeseniškem okrožju zaupnike OF povezali v odbore, se je število članov močno povečalo, njihova dejavnost pa porasla.⁴⁴ Terenske organizacije so zajele prebivalstvo zlasti v krajih, kamor so imele dostop partizanske enote in od koder so moški odšli v partizansko vojsko. Zaradi strogega okupatorjevega nadzora in pogostih aretacij so dolgo ostale šibke organizacije na Jesenicah, v gornjesavski dolini in v Radovljici, kjer je bil sedež okupatorjevih okrožnih upravnih in političnih vodstev. Na narodno zavest in borbenost je močno vplival narodnoosvobodilni tisk, ki so ga pripravljali in razmnoževali v okrožni in rajonskih oz. od februarja 1944 okrajnih tehnikah. Obvestila med terenskimi organizacijami in partizanskimi enotami so prenašali kurirji, razmeščeni po številnih kurirskih relejnih postajah, med seboj oddaljenih po tri do štiri ure hoda. Prek okrožja so vodile kurirske poti tudi na Koroško in v zahodni del Primorske. Pred zimo 1943/44 so si kurirji in terenski aktivisti v težko preglednih krajih zgradili brunarice ali barake, vkopane v strma pobočja z vhodom in oknom na spodnji strani. Kot je bilo leto 1943 prelomno v II. svetovni vojni, ko so države protifašistične koalicije z velikimi človeškimi in materialnimi danostmi zaustavile napredovanje fašističnih držav in prešle v protiofenzivo, tako so tudi partizanske enote in protifašistične organizacije na Gorenjskem prešle iz obdobja boja za goli obstanek in preživetje k ravnovesju moči z okupatorjem in ga začele potiskati v obrambo. Višji vodja SS Erwin Rösener je zaprosil državnega vodjo SS Heinricha Himmlerja za ponovno okrepitev zasedbenih policijskih in vojaških enot. Ta pa mu je pomoč odklonil z utemeljitvijo, da so glede na število prebivalstva na vsem nemškem interesnem območju nemški oddelki najštevilnejši prav na Gorenjskem, zato je zahteval zadušitev upora.⁴⁵ Rösener je obnovil streljanje skupin talcev, med drugim samo za enega ubitega pripadnika SS 50 talcev 9. februarja 1944 v Škofji

⁴² AS I, brošure Jakoba, PK KPS za Gorenjsko, okrožnice, brošura NOO in Partija.

⁴³ Jože Dežman: SKOJ na Gorenjskem 1920-1948. Kranj 1982, str. 83.

⁴⁴ AS I, PK KPS za Gorenjsko, fasc. 93, poročilo Igorja, nedat. (k. avgusta ali zač. septembra 1943; AS II, PK KPS za Gorenjsko, fasc. 660/II/4, poročilo Igorja 23. 8. 1943.

⁴⁵ Gorenjski partizan, str. 82.

Loki.⁴⁶ Njemu podrejeni šef gestapa Helmuth Rozumek je spoznal, da člani Miklavčevega Glavnega odbora OF za Gorenjsko niso uspeli doseči, da bi partizanski napadi prenehali, zato je dal Ivana Miklavca in Albina Kolbo zapreti ter ju konec januarja 1944 ustreliti v skupini talcev v Šentvidu. Nato je okrožna komisija VOS v kamniškem okrožju usmrtila 6 oseb, ki so se sestajale z Rozumekom, nemška policija pa je zaprla 50 aktivistov OF. Na Jesenicah je prišlo do take zaostritve med političnimi skupinami, da so partizani ubili dva pristaša Draže Mihailovića, skrivna četniška organizacija Črna roka pa je usmrtila 8 pristašev OF.⁴⁷ Ker gestapo proti jeseniškim črnorokcem ni ukrepal, so nasprotniki OF v imenu Črne roke pomorili v okolici Ljubljane in na Notranjskem in Dolenjskem nekaj deset slovenskih rodoljubov, o katerih so zvedeli, da podpirajo partizane. Erwin Rösener je začel zaradi pomanjkanja moštva vključevati nasprotnike partizanov v posadke nemških obmejnih stražnikov med Poljansko dolino in Dolomiti, nato pa dovolil ustanovitev oddelkov Gorenjske samozaščite s slovenskimi poveljniki pod operativnim vodstvom izpostav komandanta nemške varnostne službe in policije. Prvo postojanko Gorenjske samozaščite v jeseniškem okrožju je ustanovila nemška policija v Lescah. Njenemu jedru 10 raztrgancev so priključili 30 jetnikov iz begunjskih zaporov, ki so v strahu pred kaznijo pristali na sodelovanje v oboroženem boju proti partizanom. Med njimi sta bila tudi dva ujeta partizana, ki sta svojim nekdanjim soborcem omogočila ponoči vpad v postojanko, kjer je nekaj mož padlo, njihovega orožja pa so se polastili partizani. Oslabljeno posadko Gorenjske samozaščite so Nemci premestili na Brezje, nato pa del njenega moštva v Kamno Gorico, del pa v Zagorico na Bledu in ju okrepili z moštvom, ki je prišlo iz drugih gorenjskih okrožij. Ustanavljanju novih postojank Gorenjske samozaščite so nasprotovali tako partizani, ki so ob pomoči prebivalstva razstrelili nekaj poslopij, ki so jih pripadniki Gorenjske samozaščite pripravljali za vselitev, kot tudi nacisti, ki so opozarjali na Hitlerjevo obljubo, da bo Gorenjska vedno nemška dežela. Ker so nacisti nasprotovali ustanavljanju slovenskih oboroženih oddelkov na Gorenjskem, jim je Rösener prepovedal uporabo imena domobranci.⁴⁸ V skupne napade z nemškimi enotami proti partizanom so zato v jeseniško okrožje prihajale posadke Gorenjske samozaščite iz drugih okrožij, najpogosteje pa njena udarna četa iz Kranja.

Enote NOV in POS so se s splošno mobilizacijo moških do 45. leta starosti tako okrepile, da jim je moral okupator prepuščati vse več ozemlja in svoj nadzor omejiti na večje kraje in komunikacije. Sredi leta 1944 je štab 9. korpusa NOV in POJ ukinil Gorenjski odred in ustanovil Kokrški, Škofjeloški in Jeseniškobohinjski odred. Brigade so napadale tudi večje in močno utrjene postojanke, zato je moral okupator svoje posadke združevati in ob tem opuščati nadzor nad podeželjem. Po vsej deželi razporejene čete odredov so sovražnika z nenadnimi napadi potisnile v obrambo, o čemer še danes pričajo betonske utrdbe okrog nekdanjih postojank, na dohodih v mesta in ob mostovih in predorih. Zaradi napadov na občinske urade je moral okupator združiti občine v uradne okraje in njihove sedeže namestiti v petih

⁴⁶ Stane Šinkovec, Begunje. Kranj 1995, str. 231; AS II, KUZOP, fasc. 942, prijava Druschke; OO OF Jesenice, fasc. 694/II/3, poročilo, nedat.; Loški muzej Škofja Loka, razglas o ustrelitvi talcev 9. 2. 1944.

⁴⁷ Ivan Jan: Kokrški odred, II. del, str. 119-122.

⁴⁸ AS II, gradivo RSNZ, fasc. 35/121, dopis orožniškega glavarstva 21. 6. 1944; fond Ds Kamnik, fasc. 849/I, dopis okrožnega vodje Pilza 25. 7. 1944.

večjih krajih.⁴⁹ Tudi število nemških šol se je razpolovilo, zato se je ponemčevanje slovenskih otrok nadaljevalo le še v krajih, kjer so bile večje nemške posadke. Dejavnost nemških organizacij se je omejila na njihova vodstva, sestavljena iz nemških nacistov. Enote NOV in POS so z vsakodnevnim razstreljevanjem prog, pogosto na več krajih hkrati,⁵⁰ ohromile železniški promet, ki se je zgostil le še takrat, kadar so Nemci čez Gorenjsko premeščali večje enote na balkansko ali italijansko bojišče.

Tam, kjer so protifašistične organizacije zajele velik, ponekod pa večji del prebivalstva, je okupator ukinil zagotovljeno preskrbo prebivalstva na nakaznice in oskrboval samo še družine, ki so imele svoje v nemški vojski in Gorenjski samozaščiti ali zaposlene na železnici ali v oborožitvenih obratih.⁵¹ Po prvem posvetu gorenjskih aktivistov OF sredi maja 1944 v Mosteh na Jelovici so se protifašistične organizacije še bolj okrepile. Ker so nekateri komunisti pričakovali prehod iz narodnoosvobodilne v razredno fazo boja, je Miha Marinko na okrožnem zboru aktivistov v hotelu Zlatorog v Bohinju zatrdil, da so zahodni zavezniki ob upoštevanju zaslug, ki jih ima vodstvo NOB jugoslovanskih narodov v skupnem boju proti fašističnim napadalcem, priznali AVNOJ in NKOJ ter vplivali na begunsko vlado, da je sklenila sporazum s Titom. Zato prehoda v razredni boj ne bo.⁵²

Na posameznih območjih jeseniškega okrožja so vaščani in meščani živeli leta 1944 v zelo različnih okoliščinah, odvisno od okupatorjeve moči in nadzora. Ustanovitve in delovanje protifašističnih terenskih organizacij je okupator najdlje preprečeval na Jesenicah in v Radovljici ter v gornjesavski dolini, kamor se je nastanilo okrog 400 ljubljanskih Nemcev,⁵³ v kranjskogorska gostišča pa so nastanili nekaj sto otrok iz nemških bombardiranih mest. Na Jesenice so začeli aktivisti OF prodirati šele spomladi in poleti 1944 iz okoliških vasi, septembra pa so spodbudili množičen odhod kovinarjev v partizanske enote. Slovensko vodstvo NOB je jeseniške delavce do takrat obtoževalo, da niso izpolnili dolžnosti do svojega naroda, ker so še vedno delali v nemških oborožitvenih obratih.

Maja 1944 je Gradnikova brigada uničila nemške posadke v Srednji vasi, Gorjah in pri elektrarni v Radovni, Prešernova brigada pa v Ribnem in Koritnem.⁵⁴ V osvobojeni del Bohinja je okupator vdiral samo občasno. Partizanski minerji so pogosto razstrelili železniško progo in povzročili številna iztirjenja vojaških in tovornih vlakov. Sredi novembra 1944 so začela gorenjsko progo in objekte ob njej bombardirati in obstreljevati nizko leteča zavezniška letala, zato jih okupator ni mogel polno izkoriščati niti potem, ko je zgradil ob progi betonske utrdbe s stalnimi posadkami treh bataljonov 194. polka deželnih strelcev in protiletalske zaščite.

Potem ko se iz doline Radovne nista vrnila nemška vojaka, je bataljon Brandenburške divizije 20. septembra 1944 pobil 24 vaščanov Srednje Radovne, med

⁴⁹ AS II, DsR, fasc. 1030/II/4, dopis deželnega svetnika 18. 5. 1944; DAF Radovljica, fasc. 1087/I, dopis dež. svetnika 29. 9. 1944.

⁵⁰ AS II, fond 2. četa 517. bataljona deželnih strelcev, fasc. 208, grafikon partizanskih napadov na progo 1944.

⁵¹ AS II, DsR, fasc. 1077/IV, uradni zapisnik 24. 1. 1944; KUZOP, fasc. 694, listič nasprotnikov OF; DsR, fasc. 923/1/12.

⁵² Zabeležka izjave Bogdana Osolnika 29. 5. 1999, pri piscu.

⁵³ AS II, DsR, fasc. 1081/IV/8, poročilo, januar 1942.

⁵⁴ AS I, Glavni štab NOV in POS, fasc. 90, poročilo propagandnega odseka 29. 5. 1944; ZALG, Politični komisar okrožja Kranj, mapa 5079, obvestilo vojaškega starešine 30. 5. 1944.

njimi polovico žensk in 8 mesečnega otroka. Izropal je njihove hiše in jih požgal, nato pa še nekaj sto pastirskih staj v planinah, da bi partizanom preprečil prezimovanje v njih. Bataljon Kokrškega odreda je za Smokuškim vrhom nad Žirovnico zgradil tabor 11 barak, ki je dobil ime Titova vas. Ko pa so jo Nemci požgali, je za prezimovanje zgradil brunarice na pobočju Begunjščice.⁵⁵

Jeseni 1944 je Okrožni odbor Jesenice ocenil, da je okupator tako oslabil, da bodo mogli prebivalci osvobojenega ozemlja izvoliti krajevne NOO in delegate v okrajne narodnoosvobodilne skupščine. Prebivalci 6 bohinjskih vasi so ob 56% udeležbi izvolili 6 NOO in 7 delegatov v občinsko skupščino.⁵⁶ Njihove glavne naloge so bile organiziranje preskrbe enot NOV in POS ter prebivalstva, šolstva in socialnega varstva. Svoje predpise so bili dolžni NOO pošiljati javnemu tožilcu v presojo zakonitosti. V številnih vaseh okrožja so člani OF izvolili svoja tajništva, okrožno tajništvo OF pa je izvolilo 120 delegatov na že omenjenem zboru 13. novembra 1944 v hotelu Zlatorog.⁵⁷ Pri okrajnih in okrožnem odboru OF so bili določeni poročevalci za posamezna upravna področja, zlasti pa za obnovo in razvoj gospodarstva, kar je spričo bližajoče se osvoboditve postajalo najpomembnejše. Za poenostavitev organiziranosti in delovanja protifašističnih organizacij so jeseni 1944 sedem okrajev združili v jeseniški, bohinjškoblejski in radovljjski okraj. Komaj pa so se konstituirala njihova vodstva, je prišlo navodilo IO OF, da je treba vse za vojskovanje sposobne moške poslati v enote NOV in POS. Decembra 1944 in januarja 1945 je odšlo iz okrožja v vojsko 143 terenskih aktivistov.⁵⁸ Po večini so jih nadomestile aktivistke partizanke. Nemške enote, okrepljene z oddelki galicijskega generala Vlasova, Nedićevih srbskih vojakov, policistov hrvatske narodnosti in Gorenjske samozaščite, so kmalu spoznale, da so oboroženi aktivisti odšli s terena, zato so svoje napade okrepili in nekatere partizane ustrelili, nekatere pa ujeli.

Pomembne naloge terenskih organizacij so postale skrb za prehrano prebivalstva in oskrbovanje enot 9. korpusa NOVJ zlasti potem, ko je sovražnik preprečil njihovo oskrbovanje iz Vipavske doline, obveščanje prebivalstva o poteku II. svetovne vojne in protestiranje proti nameravani vrnitvi kralja Petra II. v osvobojeni Beograd,⁵⁹ pa tudi priprave za opravljanje nalog med zaključnimi boji ter ob osvoboditvi. Posebna skrb je veljala čujanju jeseniške železarne pred bombardiranjem zavezniških letal in pred uničenjem med umikom nemške vojske. Pač pa so 1. in 23. marca 1945 zavezniška letala bombardirala jeseniško železniško križišče. Zaradi močne nemške letalske obrambe so odvrгла bombe iz precejšnje višine in porušila tudi 27 hiš v bližini železniške postaje. Ubitih je bilo več kot 60 ljudi, med njimi dobra polovica civilistov, zato so se številne družine iz mesta preselile v sosedne občine.⁶⁰

⁵⁵ AS II, DsR, fasc. 1049/I, poročilo orožniške postaje Gorje 22. 9. 1944; Obveščevalni center Triglav, fasc. 699/II, poročili 23. in 24. 9. 1944; fo. 2./517. bataljona deželnih strelcev, fasc. 208/VII/2, poročilo 5. 2. 1945; Ivan Jan: Kokrški odred, II. del, str. 39-55.

⁵⁶ AS II, OO OF Kranj, fasc. 675/1/8, poročilo 14. 11. 1944; OO OF Škofja Loka, fasc. 684/1/8, seznam NOO jeseniškega okrožja; OO OF Jesenice, fasc. 695/II/4 in 5, seznam izvoljenih teles.

⁵⁷ AS II, OO OF Škofja Loka, fasc. 686/I/8, poročilo o volitvah okrožnega plenuma in tajništva OF Jesenice; OO OF Jesenice, fasc. 694/II/5, poročilo OO OF Jesenice 16. 11. 1944.

⁵⁸ AS I, PK KPS za Gorenjsko, fasc. 87, zapisnika sej 15. in 16. 12. 1944.

⁵⁹ AS II, Gorenjska, fasc. 698, 700, 701, resolucije in vdanostne izjave, 194...

⁶⁰ AS II, fo. 2./517. bataljon deželnih strelcev, fasc. 208/VIII/2, tedensko poročilo 4. 3. 1945.

Potem ko je jugoslovanska armada prebila sremsko fronto, se je čez Gorenjsko začel umik tisočev nemških vozil na Koroško. Po cestah je umik potekal skozi novozgrajeni ljubeljski predor in čez Korensko sedlo, po železnici pa skozi karavanški predor proti Podrožci. Po porušenju železniških mostov pri Žirovnici in Otočah so se tudi zavezniška letala preusmerila na obstreljevanje nemških transportov po cestah.⁶¹ Kokrški in Jeseniškobohinjski odred, ki sta morala poslati vsak po en bataljon za okrepitev brigad na Primorskem in Štajerskem, tolikšnih umikajočih se nemških kolon nista mogla uspešno zaustavljati, pač pa so zavezniška letala uničila toliko lokomotiv, da železniška direkcija v Beljaku ni mogla več opravljati večjih prevozov.

Zaradi nevarnosti, da bi gestapo pred umikom usmrtil jetnike v begunjskih zaporih, je Kokrški odred 3. maja 1945 osamil nemški posadki v Begunjah in bližnjih Poljčah, nato pa zahteval izpustitev pripornikov. Nemška posadka se je vdala šele potem, ko ji je bilo obljubljeno, da bodo njeni pripadniki, med katerimi so bili tudi gestapovci in eksekucijski vod 181. rezervnega policijskega bataljona, ki je med okupacijo v 115 skupinah usmrtil 1170 talcev, zajeti kot vojni ujetniki. Kokrški odred je 4. maja rešil iz zaporov 578 jetnikov, nato pa okrepljen z novinci odšel na Koroško.⁶² Jeseniškobohinjski odred je osvoboditev Bleda prepustil komandi mesta, sam pa zaustavil umikajoče se nemške enote v gornjesavski dolini ter jih skupaj z motoriziranim odredom IV. armade JA razorožil. Kapitulacija Nemčije je preprečila nekaterim nemškim enotam umik na Koroško, pa tudi načrtovano razstrelitev mostov ob umiku.⁶³ Zadnja nemška enota se je pri Otočah vdala 29. hercegovski diviziji 12. maja 1945, oblast pa so prevzeli NOO, odbori OF in komande mest.

Če strnemo ugotovitve raziskave, spoznamo, da kljub zgodnjemu začetku oboroženega boja proti okupatorju ozemlje jeseniškega okrožja za partizanski boj ni bilo najbolj ustrezno tako zaradi obsežnega neporaslega gorskega sveta in z gostimi komunikacijami preprežene gorenjske ravnine, pa tudi zato, ker se nemški okupator zaradi strateškega, gospodarskega in prometnega pomena temu ozemlju ni hotel odpovedati. NOB se je iz mest, kjer je okupator nastanil največ svojih enot, razširil na podeželje, ki ga okupator ni mogel stalno nadzorovati, od tam pa so v naslednjih letih vodstva terenskih organizacij obnavljala svoje organizacije v mestih. Zaradi velike sovražnikove premoči se je v jeseniškem okrožju vse do ključnih bojev ohranil izrazit partizanski način bojevanja, pa tudi terenske organizacije so se po nekaj razkritjih le počasi obnavljale in ostale pred javnostjo skrbno prikrite vse do osvoboditve. Partizanske enote so na svoje bojišče vezale od nekaj sto pripadnikov zasedbenih enot ob začetku oboroženega boja do nekaj tisoč jeseni 1944. leta. Okupatorju so preprečevale izkoriščanje gozdov, zaradi odhoda številnih kovinarjev v partizane pa je močno upadla proizvodnja v nemških oborožitvenih obratih. V okolici Jesenic je okupator že junija 1942 zasledoval in napadal partizane tudi s pripadniki "protibande". Odhod skupine oboroženih vermanov iz Žirovnice k partizanom je povzročil razpust oboroženih oddelkov Wehrmannschafta, nato pa je moral okupator zaradi nezanesljivosti ukiniti tudi oddelke deželne zaščite, v treh postojankah Gorenjske samozaščite pa so služili

⁶¹ Prav tam, poročilo 24. 4. 1945.

⁶² Stane Šinkovec, Begunje, str. 210-242.

⁶³ AS II, fo. 2./517.bataljona deželnih strelcev, fasc. 208/VIII/2, navodila 2. čete.

možje, ki so prišli iz drugih okrožij. Ker so partizanske enote mobilizirale številne v nemško vojsko vpoklicane Gorenjce in so nato mnogi iz nemške vojske pobegnili k partizanom, je okupator po vpoklicu enajstih letnikov nadaljnjo mobilizacijo opustil. Pred napadi in grožnjami partizanov so se nemški naseljenci iz Gorij umaknili v hotel na Bled, s čimer je bilo naseljevanje nemških družin na kmetije izgnanih Gorenjcev zaustavljeno. Iz maloštevilnih partizanskih četec je zrasla močna narodnoosvobodilna vojska, ki je leta 1944 zasedbene enote potisnila v obrambo in osvobodila večji del Bohinja. Protifašistične organizacije so vključile velik del prebivalstva v osvobodilno dejavnost, v nekaterih bohinjskih vaseh pa pripravile volitve v NOO. Številni partizani doma iz jeseniškega okrožja so se borili

proti

okupatorju tudi na Primorskem in Koroškem. Kokrški odred je 4. maja osvobodil 578 jetnikov iz begunjskih zaporov, Jeseniškobohinjski pa je ob kapitulaciji Nemčije v gornjesavski dolini nemški vojski zaprl umik na Koroško.

Uspešnost partizanskega bojevanja je šef civilne uprave dr. Friedrich Rainer decembra 1944 v Ljubljani ocenil z naslednjimi besedami: "Bandit pozna okolico (...) bori se proti vsem dosedanjim pravilom in umetnostim vojskovanja (...) primoran je živeti v najtežjih življenjskih razmerah in je kot posameznik najtrši borec. Kadar nastopa v množici, ga je težko premagati (...) zaradi nenehnih premikov (...) in zanikanja pravil vojskovanja uspeva banditom, da z nami vodijo relativno uspešne boje."⁶⁴ V tem citatu niso navedeni osnovni smotri NOB, niti njegov obrambni ljudski značaj, pa seveda tudi ne, da je iz maloštevilnih partizanskih četec zrasla narodnoosvobodilna vojska nastajajoče slovenske države, ki je kot del Jugoslovanske armade vezala nase številčno močne nemške enote in prispevala k zmagi zaveznikov nad nacistično Nemčijo.

Ivan Križnar

OCCUPATION AND THE NATIONAL LIBERATION WAR IN UPPER CARNIOLA

S u m m a r y

In April 1941, Germany occupied the Jesenice district, the westernmost, Slovenian part of Yugoslavia. The territory is wedged between the Slovene Littoral, which had been annexed to Italy after the First World War, and Carinthia, which had been assigned to Austria despite the fact that the Germans living there amounted to less than one percent of the population. The district became a part of the territory that had been assigned for a quick annexation to the German state and came under civilian administration. The occupier employed all available means to Germanize the area as soon as possible. It abolished all Slovenian institutions, introduced German as the only official language, and began with the deportation of Slovenian families and the colonization of the German families who were supposed to occupy the vacated homes.

In the district, at Bled, apart from the municipal and district offices, institutions and the occupying armed forces, there were originally the head office of the civilian administration for the occupied

⁶⁴ Tone Lotrič: Škofjeloški odred. Ljubljana 1971, str. 125.

territories of South Carinthia and Upper Carniola with the office for Germanization, and the commander of the security police and the intelligence service. In December 1941, following the popular rebellion caused by the deportation of Slovenes from the bordering area, these were joined by the headquarters of the operative police for the south-east, and a high ranking SS and police chief of the 18th German military district, as well as the command of the Alpenland riot police, gendarmerie and the southern military headquarters. Begunje hosted the central prison for Upper Carniola, from which hostages were taken and executed in retaliation for the partisan attacks. They were either shot in the nearby Draga or in the places where the attacks happened.

In July 1941, organized resistance of the Slovenian population began under the auspices of the Liberation Front. The first partisan units were composed of volunteers, most of whom were from the working class. They operated in the countryside, which the occupier was unable to monitor as carefully as the towns and industrial centers. The form and the strategy of the liberation war varied according to the local circumstances. The National Liberation Army grew thanks to the participation of women, as well as men, in the partisan units and the moral and material support of the population.

In 1943, the occupying authorities began with the enlistment into the German army of those Slovenes who had been granted the German citizenship subject to revocation. This triggered a mass mobilization into the partisan units which, as a result, grew from detachments into brigades. These managed to prevent the German families from colonizing the homes of the Slovenian deportees. By attacking the German military posts, offices and institutions, the partisans gradually liberated Bohinj and other settlements except for towns, industrial centers and communications, which the occupier, in spite of heavy losses and due to an ever growing number of military units deployed, refused to give up. The Germans, nevertheless, failed to engage the Wehrmannschaft, Landschutz and the Carniolan self-defense units, which were composed of natives, in the fight against the partisans. In the days before the capitulation of the Nazi Germany, the partisan Kokra detachment freed the prisoners from Begunje, while the Jesenice-Bohinj detachment succeeded in halting the withdrawal of the German armed forces and their collaborators through the Gornjesavska valley until the arrival of the Yugoslav Army.